

М. Пісов,

аспірант кафедри теорії держави та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ІНТЕГРАЦІЙНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

У сучасних умовах одним із пріоритетів України є розбудова правової, соціальної, демократичної держави, інтеграція до європейської та світової спільнот із притаманними їм високими стандартами забезпечення прав людини, панування права, утілення його принципів і норм у правове життя суспільства. Ці перспективи розвитку нашої держави знову актуалізували проблеми формування правопорядку в Україні, його зміцнення й удосконалення. Тому дослідження нових правових явищ, серед яких чільне місце посідають інтеграційні правові системи та чинні в них правопорядки, мають велике значення після історичного для нашої держави підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Основою функціонування будь-якої сучасної правової держави є правопорядок. Аналіз положень Конституції України, законів, указів Президента України, постанов Верховної Ради України й інших підзаконних актів, а також міжнародно-правових документів свідчить, що категорія «правапорядок» досить широко використовується, проте її нормативна дефініція відсутня [11, с. 5]. Традиційно правопорядок у найбільш загальному вигляді визначають як суспільний порядок, урегульований нормами права. Однак найповнішим буде визначення правопорядку як об'єктивно та суб'єктивно зумовленого стану соціального життя, що визначається внутрішньою узгодженістю, урегульованістю системи правових відносин, основаних на нормативних вимогах, принципах права й законності, а також на демократичних, гуманістичних і етичних категоріях,

правах і обов'язках, свободах і відповідальності всіх суб'єктів права [5, с. 83]. Використовуючи сучасне розуміння права, дослідники пропонують розрізняти державний правопорядок і громадянський правопорядок. Кожен із них устанавлюється й підтримується різними способами. Офіційний, узаконений правопорядок спирається на чинне позитивне право, закріплює інтереси влади як державні інтереси, що становлять загальну волю людей. Громадянський, неофіційний, правопорядок складається, з одного боку, унаслідок суспільної реакції на офіційний правопорядок, як результат законопокірної діяльності людей; з іншого – є наслідком масової правової практики суб'єктів конкретних соціальних зв'язків, рухомих звичайними уявленнями про права й обов'язки, домагання та відповідальність [2, с. 12].

Різновидами правового порядку є національний (Україна), міждержавний або інтеграційний (ЄС) і міжнародний (усесвітній). Кожна країна формує свій національний правопорядок, який відображає специфіку національної правової системи. Особливе місце серед указаних правопорядків посідає міждержавний, або «інтеграційний», правовий порядок. У сучасну епоху правовий порядок постає як поліструктурний, багаторівневий феномен, правова природа котрого віддзеркалює домінуючі нині тенденції до поглиблення розмаїття правового буття в координатах плюралістичності національних правових культур і нормативності прав людини, обов'язкових для кожної культури [10, с. 4].

Когорта вчених присвятила себе дослідженням правопорядку: М.Г. Алек-

сандров, В.В. Борисов, В.В. Варчук, П.С. Граціанський, А.Ф. Крижанівський, В.В. Кайназаров, С.Ф. Кечек'ян, Г.С. Котляревський, П.М. Рабінович, І.С. Самошенко, Б.В. Саванели, Т.М. Шамба, Л.С. Явич та ін.

Завдяки їхнім зусиллям накопичена значна література з цієї теми, і в результаті сформована цілісна теорія правопорядку, багато висновків і положень якої залишаються актуальними й у наш час.

Кожна держава намагається забезпечити всіма можливими засобами та прийомами певний необхідний їй юридичний порядок, саме цей правопорядок, що виникає й функціонує в межах окремої суверенної держави, і може бути визначений як базова категорія для класифікаційних операцій із правопорядками. Цей правопорядок умовно може бути названий національним правовим порядком. Підставою для вирішення національного правопорядку є організована в межах суверенної держави та її суспільно-просторового буття людська спільнота, яка здійснює свою життєдіяльність на основі права і створює у своєму суспільно-територіальному середовищі відповідні владні інституції для забезпечення правопорядку.

Національний правопорядок як базова категорія в характеристиках множинності правового впорядкування суспільного життя є складовою багатьох типологічних конструкцій, що утворюються на основі використання різних підстав для класифікації цих правових феноменів.

Так, у складі національного правопорядку є підстави вирізняти такі його різновиди, як локальний (правапорядок усталених та інституціоналізованих людських колективів), місцевий (село, місто, район) і регіональний (область, провінція, округ чи інша частина країни) правопорядки [5, с. 304].

Вирішення складових національного правопорядку має не тільки теоретичне, а й практичне значення, бо національний правопорядок, який сприйма-

ється як певною мірою узагальнений, інтегративний стан правової впорядкованості життєдіяльності суспільства, насправді має свої прогалини.

Співвідношення правопорядку з правовою системою загалом спонукає до з'ясування особливостей правопорядків, притаманних подібним правовим системам, їх певним видам і групам (сім'ям). Співвідношення правопорядку з системою права висвітлює передусім галузеві різновиди правопорядку: конституційно-правовий, адміністративно-правовий, адміністративно-процесуальний, цивільно-правовий, цивільно-процесуальний, екологічний, кримінально-правовий, кримінально-процесуальний, правопорядок у трудових правовідносинах тощо.

Активно обговорюється проблема становлення господарського правового порядку [12, с. 152] й митного правопорядку [13, с. 139].

Розвиток правової ювеналістики [3, с. 332] змушує замислитись над необхідністю забезпечення ювенального правового порядку. Він є підсистемою правопорядку, основою на нормах ювенального права, має свій міжнародний регіональний, національний рівні й виступає як правове забезпечення відтворення суспільства через виживання, розвиток і соціалізацію підростаючого покоління [4, с. 206].

Типології правопорядку за галузями дають змогу існувати також міжгалузевим правопорядкам, тобто правовими утвореннями, які пов'язані зі взаємодією правового регулювання суспільних відносин у різних галузях права. До подібних комплексних утворень дослідники зараховують, наприклад, військовий правопорядок [1, с. 180].

Як базовий національний правопорядок є системоутворювальним щодо правопорядків, які виникають у міждержавних, міжнародних відносинах, у зв'язку з утворенням міждержавних об'єднань і союзів. На сьогодні активно дискутується наявність національних, інтеграційних і глобального правопорядків [6, с. 94].

В умовах сучасних інтеграційних процесів одне з найголовніших місць посідає розвиток міжнародних відносин. Україна має безпосередній стосунок до багатьох об'єднань держав інтеграційного характеру – Рада Європи, ЄС, НАТО, СОТ, ЄЕП, СНД, ГУАМ, Рада Чорноморського економічного співробітництва тощо. Ураховуючи це, наша держава зобов'язана впроваджувати нові підходи й стандарти функціонування багатьох владних і соціальних інститутів, узгоджувати правове регулювання у відповідних сферах суспільної життєдіяльності із міжнародно-правовими стандартами.

В умовах правового розвитку все яскравіше виділяється новий різновид правових систем – тих, які утворюються в результаті інтеграційних процесів передусім в економічній сфері. Економічні сили зараз підштовхують до краху національних бар'єрів за допомогою створення єдиного інтегрованого світового ринку та формування відповідних регіональних ринків, що призводить до інтеграційних процесів у політичній і правовій сферах [10, с. 5]. Найбільш потужне регіональне утворення – Європейський Союз, що об'єднує 28 європейських держав, в інтеграційному розвитку вже переросло конфедерацію і, як уважають деякі фахівці, швидко наближається до федеративного державного устрою.

Безперешкодний рух товарів і капіталів, робочої сили та інформації на теренах інтеграційних формувань зумовлює необхідність створення й кореспондентного правового простору, який має сприяти підвищенню ефективності сучасних форм міждержавних об'єднань.

Розроблення ж і поступове ухвалення країнами-учасницями Європейської Конституції висуває на порядок денний сучасної юриспруденції питання щодо дослідження природи правової системи Європейського Союзу, контури котрої як унікального правового утворення інтеграційного типу вимальовуються все більш рельєфно.

Ще одна практична та наукова проблема, яка виникає у зв'язку з зазначеними процесами, – вирішення питань безпеки і правопорядку в правових системах інтеграційного типу. Ця проблема постає не тільки у зв'язку з ускладненням завдань боротьби з тероризмом, зі зростанням міграційних процесів і особливо розповсюдження організованої злочинності, що самі по собі становлять потужні виклики для демократичного світу й загрози для його безпеки. Як свідчить практика налагодження відносин усередині Європейського Союзу після включення до нього нових країн зі Східної Європи, великою проблемою є подолання значних відмінностей у рівні соціально-економічного розвитку, культури (у тому числі й правової) та менталітету населення різних країн.

Очевидно, що певні особливості має й утворюваний тут правопорядок: відмінності національних правових систем країн-учасниць ЄС, стан і рівень правопорядку в кожній окремій із них не нівельюються автоматично, а тим більше не поглинаються під впливом необхідності інтеграції правового регулювання в економічній, фінансовій, митній та інших сферах. Необхідно мати на увазі, що правовий статус членства в ЄС надає можливість кожній країні-учасниці впливати на встановлення загальних для ЄС норм і правил, що позначається й на створюваному таким чином правопорядкові. З іншого боку, національні правопорядки кожної з країн-учасниць продовжують своє функціонування паралельно з «інтеграційним» правопорядком ЄС.

У теоретично-правовій площині, а також і в її методологічній складовій дослідження правопорядку на міжнародному рівні має кореспондуватися з аналізом взаємодії національних правових систем, тим більше, що в працях зарубіжних учених категорії юридичного порядку і правової системи нерідко вживаються як синонімічні.

У сучасній правовій літературі для визначення відмінностей складних пра-

вових систем використовуються такі поняття, як «змішані правові системи» (Рене Давид), «міждержавні правові системи» (Л.А. Луць), «інтеграційні правові системи» (Ю.М. Оборотов).

До змішаних правових систем Рене Давид зараховує правові системи Ізраїлю, Південно-Африканської Республіки, Філіппін, Шотландії, штату Квебек у Канаді й деяких інших [8, с. 80], де відмінністю правового регулювання є мозаїчність, яка спричиняється співіснуванням у межах національної правової системи елементів різних правових систем – романо-германської, англо-американської, мусульманської тощо. Особливість змішаних правових систем у тому, що на теренах території однієї держави діє кілька конкуруючих правових систем. Яскравим прикладом цього є Ізраїль, у правовій системі якого співіснують елементи єврейського релігійного права, романо-германської, англо-американської та мусульманської правових систем. З одного боку, конкуренція між цими правовими системами в межах однієї держави створює унікальну ситуацію для правового регулювання суспільних відносин, утруднює забезпечення єдиного правопорядку, але з іншого – надає цікавий матеріал для наукового осмислення інтеграційних процесів усередині різних правових сімей та окремих правових систем [5, с. 404].

Науковий аналіз і визначення категорії «інтеграційна правова система» набуває особливого значення для дослідження і практичного забезпечення правового порядку всередині цього правового утворення, що, як свідчить наявна практика Європейського Союзу, має значну специфіку.

Основною зовнішньою ознакою інтеграційної правової системи є те, що вона утворюється на основі таких складових, які самі наділені ознаками правової системи, при цьому виявляє себе не просто як сфера делегованого правового регулювання, що є від'ємною від загального правового суверенітету кожної з країн-учасниць і становить

певну суму (правове поле) цих делегованих повноважень. Ця сфера правового регулювання кореспондується з волею всіх учасників інтеграційної інституції певним чином врегулювати взаємні відносини між країнами-учасницями. Правова інтеграція як різновид інтеграційних процесів ґрунтується на засадах об'єднання певних частин у єдине ціле. Такими частинами в межах європейського правового простору є національні правові системи Європи, а єдиним цілим є відповідні європейські міжнародно-правові системи.

За таким підходом до інтеграційних правових систем можна зарахувати не тільки правову систему Європейського Союзу, а й правові системи країн із конфедеративним і навіть федеративним устроєм. Не кажучи про конфедерації, у сучасних федеративних державах існують паралельно федеральна правова система і правові системи суб'єктів федерації. Об'єднання останніх у цілісну, єдину правову систему, що таким чином стає інтеграційною, не позбавляє їх основних властивостей правової системи. Інша справа, що утворена інтеграційна система відділяється від національних правових систем, які первісно «дали їй життя», і надалі набуває вже власного правового буття.

Отже, правопорядок в інтеграційних правових системах також виявляє себе як інтеграційний у силу свого утворення на основі об'єднання й «переплавлення» окремих, самостійних правових систем і чинних на їхній основі правопорядків у досить стійке та цілісне наднаціональне правове утворення. Очевидно, що інтеграційний правопорядок, відповідно до теорії систем, характеризується більш складною природою відносин усередині цієї нової системи уже хоча б тому, що є багатоеlementним утворенням нового якісного характеру.

Результатом взаємодії національних правопорядків є утворення внаслідок правової інтеграції правового поля, яке поступово виникає по мірі подолання міжнаціональних бар'єрів і суперечностей. Процес становлення правопоряд-

ку тут проходить під впливом усього комплексу факторів, які впливають на правовий розвиток. Сучасна європейська правова інтеграція містить такі основні стадії, як наближення національних правових систем до європейських міждержавно-правових систем шляхом попередньої адаптації внутрішньодержавного законодавства до європейських правових стандартів, ухвалення їх до європейських міждержавно-правових систем у межах єдиного правового простору і збереження стабільності й розвитку регіону та його суб'єктів.

Оскільки інтеграційна правова система і правопорядок у ній не поглинають національних правових систем і чинних на їхніх теренах правопорядків, а поєднують їх на основі загальноєвропейських принципів і стандартів, національні правові системи (і правопорядки в них) зберігають не тільки свою змістову самобутність і самостійність, а й інституціональність. Разом із тим проблема забезпечення інтеграційного правопорядку висуває питання щодо створення міждержавних інституцій, на які покладалася б функція такого роду.

Навіть попри пріоритетність загальноєвропейських правових стандартів, певною мірою зберігається й конкуренція правових систем і правопорядків за домінування на європейському правовому просторі. Конкурентна спроможність правових явищ залежить не тільки від їхніх якісних характеристик, а й від усього потенціалу тієї чи іншої країни, ситуації в системі європейських і міжнародних відносин. Проблема конкурентності національних правопорядків усередині інтеграційної правової системи вирішується поширенням таких форм упорядкованості правової життєдіяльності, які є найбільш придатними й ефективними із позицій інтересів усіх національних правових систем-учасниць.

Інтеграційний правопорядок – це складне й за кількістю складових, і за рівнями правове утворення: умовно кажучи, він має «горизонтальну й вер-

тикальну» структуру. Його первинним складником є національні правопорядки, що утворюють «правовий простір» інтеграційного правопорядку. Проте інтеграційну правопорядок не формується як механічне поєднання чи арифметична сума національних правопорядків [5, с. 411]. Деякі науковці інакше називають подібні правопорядки. Наприклад, Д.М. Кукош називає його комунітарним правопорядком [8, с. 97].

Попри те що інтеграційний правопорядок – це правове утворення, котре виникає як «надбудова» наднаціонального характеру, національні правопорядки продовжують функціонувати всередині кордонів кожної окремої держави не тільки за певною інерційністю суспільної свідомості і традиціоналізмом поведінки населення, а й під впливом дії національних правових систем, що значною мірою зберігають свою самостійність і самобутність.

На сьогодні існують підстави обговорювати й проблему світового правопорядку як інтеграційно-правового утворення найвищого рівня, тому що інтеграційний правопорядок має ще одну виразну ознаку: він виникає та функціонує на основі договірних правових джерел, не має такого потужного примусово-державного забезпечення, як національні правопорядки. Це дає змогу інтерпретувати його як «власне правопорядок», на відміну від правопорядку – результату законності. Інтеграційний правопорядок безпосередньо визначається інтересами й потребами до інтеграції та забезпечення правової впорядкованості й організованості у відносинах між учасниками цього процесу.

Існує необхідність вирізняти інтеграційні правопорядки у відповідних сферах суспільної життєдіяльності – економічній, соціальній (рух робочої сили, соціальний захист прав тощо), культурно-освітній тощо. Вони утворюються на перетині національного й міждержавного правового регулювання відносин у відповідних галузях

економіки. Прикладом таких «галузевих» утворень, сфера діяльності яких поступово розширюється, є Північноамериканська зона вільної торгівлі (НАФТА), ОПЕК, Азійсько-тихоокеанська економічна рада (АТЕР). На порядку денному – створення зони вільної торгівлі Західної півкулі. Рівень розвитку інтеграційних зв'язків у кожній зі сфер визначає й необхідність їх правового забезпечення шляхом узгодження та зближення правового регулювання. Отже, ця своєрідна галузево-правова інтеграція призводить до встановлення й певного галузевого правопорядку спочатку в економічній сфері – у галузі інвестицій, торгівлі, а надалі й в інших сферах, поволі розповсюджується на інші сфери, які зазнають процесів інтеграції.

Європейське співтовариство породжує новий, більш сучасний юридичний устрій міжнародної правової системи, задля цієї мети держави навіть здійснили обмеження своїх суверенних прав, і суб'єктами цієї системи є не тільки держави-учасниці, а й суб'єкти, що входять у їх склад; отже, правова система співтовариства, незалежна від законодавств країн-членів, подібно тому, як вона створює систему обов'язків, що стоять над системами країн-учасниць, має також породити права, які стануть юридичним надбанням кожної.

Європейський правопорядок – складне явище, яке важко піддати загальноприйнятному визначенню. Він постійно формується, загалом можна дати йому таке визначення: «європейський правопорядок – це міжнародний регіональний правопорядок, що формується у міжнародних регіональних правовідносинах з огляду на певну однорідність відповідних інтересів і суб'єктів». В основі європейського правопорядку лежать спільні європейські цінності, які є системоутворювальним елементом цього правопорядку. При цьому було виділено розуміння європейського правопорядку *sensu stricto* та *sensu lato*. Під *sensu stricto* варто розуміти правопорядок, сформований

у межах ЄС, тоді як *sensu lato* – це правопорядок, який сформований у Європі під впливом і в межах діяльності передусім Ради Європи й ОБСЄ [9, с. 14].

Повна імплементація основних правових положень, норм і стандартів ЄС, запровадження у внутрішню систему права поняття правопорядку та розроблення правових засобів для його застосування на території України дають змогу суттєво прискорити процес євроінтеграції. Саме адаптоване до європейського національне законодавство стане основою для фундаментальної перебудови всіх сфер життя суспільства й надасть Україні можливість утвердитися як державі, яка має ті самі цінності, ту саму структуру, таке саме верховенство права, як і країни-члени ЄС [9, с. 11].

З'ясування природи цих відмінностей, напрацювання можливих засобів подолання такого стану стає можливим за умови виявлення умов і факторів, які впливають на ці правопорядки. Великого значення набувають й аналіз ефективності діяльності владних і суспільних інституцій, які здійснюють правоохоронну діяльність і забезпечення правопорядку на відповідних територіях, зусилля відповідних колективів і їхніх адміністрацій щодо утвердження правового порядку в процесі їхнього функціонування.

Отже, вирішуючи проблеми забезпечення правового порядку в Україні в сучасних умовах, неможливо обмежуватися рамками лише національної правової системи. Сучасний період розвитку правопорядку в нашій державі змушує вивчати проблему правового порядку в нових умовах національного й міжнародного правового розвитку. Різноманітність національних правових систем і чинних на їхній основі правопорядків, відмінності та їх подібності збільшують необхідність пошуків шляхів міжнародної взаємодії у вирішенні масштабних глобальних проблем.

Ключові слова: національний правопорядок, інтеграційний правопорядок, європейський правовий простір.

Необхідність дослідження цієї теми зумовлена особливим значенням, якого набувають питання, пов'язані з інтеграцією України в європейський правовий простір. Різноманітність правових систем, їхні правові відмінності становлять проблему входження національних правових систем у ту чи іншу правову сім'ю. Одне з важливих місць у цьому процесі посідає «інтеграційний» правопорядок, який існує в ЄС паралельно з національними правопорядками кожної із країн-учасниць.

Необхідність дослідження даної теми обумовлена особливим значенням, яке приймають питання, пов'язані з інтеграцією України в європейське правове простір. Різноманітність правових систем, їх правові відмінності становлять проблему входження національних правових систем в ту чи іншу правову сім'ю. Одно з важливих місць в цьому процесі займає «інтеграційний» правопорядок, що існує в ЄС паралельно з національними правопорядками кожної із країн-учасниць.

The necessity of the research of this topic is associated with significant value of the issues related to the integration of Ukraine to the European legal space. The diversity of the types of legal systems, their legal differences constitute the problem of entering of national legal systems in certain legal family. Taking one of the most important places in the particular process, integration legal order exists in the EU in parallel with national legal orders of each participating country.

Література

1. Богуцький П.П. Військовий правопорядок у системі правопорядку України / П.П. Богуцький // Сучасний правопорядок: національний, інтеграційний та міжнародний виміри : тези Міжн. наук.-практ. конференції. – О. : Фенікс, 2008. – С. 180–182.

2. Казаков В.Н. Правовой порядок в юридической теории и практике : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / В.Н. Казаков. – М., 2003. – С. 240–241.

3. Крестовська Н.М. Ювенальне право України: Історико-теоретичне дослідження : [монографія] / Н.М. Крестовська. – О. : Фенікс, 2008. – 332 с.

4. Крестовська Н.М. Недержавні суб'єкти та засоби забезпечення ювенального правопорядку / Н.М. Крестовська // Сучасний правопорядок: національний, інтеграційний та міжнародний виміри : тези Міжн. наук.-практ. конференції. – О. : Фенікс, 2008. – С. 206–208.

5. Крижанівський А.Ф. Правовий порядок в Україні: витоки, концептуальні засади, інфраструктура : [монографія] / А.Ф. Крижанівський. – О. : Фенікс, 2009. – 506 с.

6. Крижанівський А.Ф. Глобальний, інтеграційний і національний правопорядок (до постановки проблеми) / А.Ф. Крижанівський // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Вип. 18. – О. : Юрид. л-ра, 2003. – С. 93–101.

7. Кукош Д.М. Специфіка комунітарного правопорядку / Д.М. Кукош // Сучасний правопорядок: національний, інтеграційний та міжнародний виміри : тези Міжн. наук.-практ. конференції. – О. : Фенікс, 2008. – С. 97–98.

8. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) : [монографія] / Л.А. Луць. – К. : Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2003. – С. 79–96.

9. Макар В.Р. Формування єдиного європейського правопорядку: теоретико-правові підходи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / В.Р. Макар ; Ін-т законодавства ВР України. – К., 2011. – 16 с.

10. Оборотов Ю.Н. Традиції і новачки в правовому розвитку. / Ю.М. Оборотов ; Одеська національна юридична академія. – О. : Юрид. література, 2001. – 157 с. – С. 130–148.

11. Панаріна Н.В. Право як нормативна основа формування правопорядку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права» / Н.В. Панаріна ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – 20 с.

12. Подцерковний О.П. Правовий порядок як визначальний

фактор розвитку господарського законодавства / О.П. Подцерковный // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри : тези Міжн. наук.-практ. конференції. – О. : Фенікс, 2008. – С. 152–154.

13. Самборська Ю.Л. Розвиток організаційно-правових засад митного правопорядку в Україні / Ю.Л. Самборська // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри : тези Міжн. наук.-практ. конференції. – О. : Фенікс, 2008. – С. 139–140.

